Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences, IX(48), I.: 261, 2021 Dec. www.seanewdim.com
The journal is published under Creative Commons Attribution License v4.0 CC BY 4.0

Шекспірівський інтертекст у поетичній творчості Володимира Базилевського

В. Є. Сотникова

Київський університет імені Бориса Грінченка
Corresponding author. E-mail: v.sotnykova.asp@kubg.edu.ua

Paper received 24.09.21; Accepted for publication 16.10.21.

https://doi.org/10.31174/SEND-HS2021-261IX48-06

Анотація. У статті проаналізовано шекспірівський інтертекст у поетичній творчості Володимира Базилевського. Визначено основні особливості авторського трактування образу Шекспіра як прецедентної постаті, що відіграє унікальну роль у створенні поетичної картини світу українського поета. Досліджено, що основним джерелом шекспірівського інтертексту в творчості В. Базилевського є трагедія «Гамлет», ліричний герой якої, принц данський, осмислюється і переосмислюється у текстах сучасного автора. Проаналізовано традицію звернення українських поетів до тексту трагедії Шекспіра, визначено основні особливості образу Гамлета у творчості модерніста М. Бажана та трансформацію цієї традиції з пізніх 60-х і до сьогодні на матеріалі творів В. Базилевського.

Ключові слова: *Володимир Базилевський, Вільям Шекспір, інтертекст, Гамлет, трансформація ліричного героя.*

Вступ. Для творчості В. Базилевського характерним є повторення окремих образів світової літератури, що мають яскраву емоційну та смислову конотацію. Прецедентні образи, взяті із класичних текстів європейської літератури, доповнюють художній простір поета, органічно поєднуючись із українським контекстом. У такий спосіб поет конструює художній світ, в якому українська культура є невід'ємною частиною культури світової. Саме тому В. Базилевський ставить українських культурних діячів в один ряд зі світовими митцями. З-поміж останніх особливу роль відведено саме Вільяму Шекспіру.

Творчість Вільяма Шекспіра є невичерпним джерелом літературознавчих досліджень, кожне з яких по-новому аналізує класичний доробок. Цю унікальність влучно підкреслив Д. Затонський: «Мабуть, популярність великого художника завжди ширша, ніж ми можемо собі уявити. Така й популярність Шекспіра, бо він стверджує нетлінне. Велич людини, її людську складність, її боротьбу за кращий людський світ. Шекспір не став би генієм, якби не збагнув свого віку, не творив для нього й заради нього, але він не був би генієм, якби не сягнув через віки» [7, с. 2].

Чисельні рецепції, трансформації та інтерпретації класичних шекспірівських сюжетів створили підстави говорити про сформований шекспірівський дискурс у літературознавстві. На думку дослідника Ю. Черняка, «шекспірівський дискурс є явищем гетерогенним у плані національних репрезентацій і поліморфним в аспекті онтологічного втілення, адже він структурується та підживлюється потоками, які йдуть із різних джерел – літератури, критики, науки, театральних практик, перекладів, політики, масової культури, повсякденності тощо» [8, с. 11]. Отже, зазначене явище є багатокомпонентним, оскільки включає багато різних жанрових варіацій використання тексту англійського класика. У нашому дослідженні ми зосередимо увагу на окремому аспекті широкого дискурсу: на шекспірівському інтертексті (зверненні до постаті Шекспіра та його текстів на рівні впливу, прихованих та явних посилань) у поетичній творчості Володимира Базилевського.

Огляд публікацій за темою. Спираючись на досвід українських та зарубіжних дослідників шекспірівських творів як інтертексту (Ю. Черняк, Т. Некряч, П. Кападія, Е. Д. Вейнер), а також на окремі розвідки щодо видів та функцій інтертексту у творчості В. Базилевського (О. Гальчук, Г. Клочек, М. Кодак) ставимо за мету проаналізувати особливості шекспірівського інтертексту в поетичній творчості Володимира Базилевського.

Матеріали та методи. Застосовуючи історико-літературний, інтертекстуальний та біографічний методи дослідження, вирішуємо такі завдання, як-от: аналіз шекспірівського інтертексту в поетичній творчості В. Базилевського; визначення основних інтертекстуальних образів та їх функцій у створенні авторської картини світу.

Результати та їх обговорення. Творчий доробок В. Шекспіра є одним із постійних джерел звернення українських письменників, адже перші переклади його текстів українською мовою з'явились ще на початку XIX ст.. До роботи над ними у різні часи долучались і П. Куліш, і М. Старицький, і М. Кропивницький, й І. Франко. Однак, тенденція звернення до шекспірівських творів у власних текстах сформувалась за часів модернізму, а далі відродилась у 60-х рр. XX ст. з появою Л. Костенко, Д. Павличка та з кінця 60-х рр. – В. Базилевського.

Постать англійського поета набуває особливого значення у процесі творення культурологічної картини світу В. Базилевського, стає символом людини-творця, виходить за межі свого історичного значення. На цьому індивідуальному значенні імені Шекспіра ґрунтується розгорнуте міркування українського письменника про долю поетів у різні часи: від тоталітарних режимів до часу абсолютної свободи. Наприклад, у вірші 2001 року «Все ти, все ти...» час маркується за допомогою знакових культурологічних елементів: «*Коли ти кров точила в люту пору, / уже летіла у небесний бір / стріла співуча Кельнського собору, / сміявсь Рабле, владарював Шекспір ...*» [5, с. 7-8] Ім'я англійця як маркер часу допомагає чіткіше окреслити контекст доби, особливо зауважуючи деталі, як-от те, що Шекспір у цей час «владарював» – вже здобув творче визнання. Далі у цій поезії В. Базилевський використовує ім'я Шекспіра як синонім до слова поет у загальному значенні: «*А твій Шекспір у свитці і невзутий / стогнав на ринках – плакальник-жебрак...*» [5, с. 7-8] Класик репрезентує узагальнений образ українського митця, що змушений поневірятись у великому світі. Не випадковим є і місце перебування героя поезії – ринок – простір, де відбувається продаж товарів та послуг, а проте митець лишається незатребуваним. Свитка, в яку В. Базилевський «одягнув» Шекспіра, лише доповнює образ

 ©| V. Sotnykova 2021

The journal is published under Creative Commons Attribution License v4.0 CC BY 4.0

простої людини, позбавленої розкошів. Таким чином український контекст посилено маркерами світової культури, які творять одну смислову єдність.

Апелювання до текстів англійського класика на рівні цитат, переспівів, алюзій та ремінісценцій зумовлене спробою знайти відповідь на вічне питання людського існування: «Бути чи не бути?» На етапі ранньої та зрілої творчості В. Базилевський не наважується дати однозначну відповідь. Він ніби закріплює це питання у просторі, а згодом, у більш пізніх текстах, повертається до нього і все частіше стверджує: «Бути!» Отже, пошук однозначної відповіді на питання з шекспірівської трагедії стає наскрізною тематикою поетичних текстів В. Базилевського.

Український поет вдається до творчого осмислення трагедії В. Шекспіра «Гамлет» у кількох текстах пізнього періоду своєї творчості: «Шекспір, допоможи Гамлету…», цикл «Гамлет» (збірка «Лук і Ліра»). В. Базилевський робить спробу відтворити події та оцінити їхнє значення з погляду головної дійової особи – принца данського. На відміну від попередніх текстів, де В. Базилевський віддає шану класику світової літератури, у пізній творчості він не боїться вступати із ним у дискусію. У поезії «Шекспір, допоможи Гамлету…» (2015) ліричний герой звертається до англійця із проханням переписати твір: «*Гамлет має зшити епохи, / розбудити раси й народи, / напоумити їх бути пильними, / допоможи Гамлету!*» [3, с. 148]

У такий спосіб В. Базилевський долучається до обговорення недосконалості цього тексту, послідовно відтворюючи думки класика англійської літератури Томаса Стернза Еліота. В есе «Гамлет і його проблеми» лауреат Нобелівської премії відзначив, що ця трагедія не є шедевром, а навпаки, є творчою невдачею Шекспіра [9]. Спираючись на судження Т. С. Еліота, про загадковість тексту говорить й У. Еко, зазначаючи: «*"Гамлет" – це не шедевр, а невпорядкована трагедія, де не вдалося гармонізувати різні джерела. З цієї причини вона стала загадковою, і всі продовжують себе запитувати про її сюжет. "Гамлет" не шедевр за своїми літературними якостями; він став шедевром, тому що опирається нашим інтерпретаціям*» [6]. В. Базилевський поглиблює міркування про причини недосконалості сюжетної лінії, проводить паралель між персональною трагедією Шекспіра, загибеллю його сина Гамлета, і самим данським принцем. Звертаючись до англійця, український поет намагається збудити батьківські почуття: «*Твій син Гамлет / помер у десятилітньому віці. / Ти здійснив задумане: / подовжив пунктир його долі / на двадцять років, то подовж іще, / тридцять – надто мало, / перепиши "Гамлета"...*» [3, с. 147]. Проте В. Шекспір (з вірша В. Базилевського) на усі критичні зауваження відповідає сміхом, адже «*Гамлету вже 400 років*» [3, с. 148].

Це далеко не перша спроба українських митців осмислити класичну трагедію Шекспіра, адже у часи модернізму саме Гамлет став героєм, що символізував складність вибору в житті. З широкого ряду митців, що звертались до образу данського принца, яскраво виокремлюється постать М. Бажана і його текст «Смерть Гамлета», датований 1932 роком. У цій поезії наявне чітке протиставлення модерної та радянської культур, де Гамлет уособлює модернізм, а ленінська класова битва – новий радянський світ. В. Агеєва у збірці есеїв «Дороги і середохрестя» (2016) наголошує, що «розрахунок із Гамлетом – це відкидання мистецької традиції, зречення своєї позиції одного з найпослідовніших у цій генерації європеїстів [Бажана], заперечення модерністської релігії чистого мистецтва й образу поета, що шукає сховку від марноти буденності у вежі зі слоної кістки» [1, с. 221]. З приходом радянської ідеології та цензури усі постулати зрілого модернізму були відкинуті на користь зрозуміло-приземлених віянь часу. Тож, потреба у глибинних саморефлексіях, притаманна ліричним героям типу Гамлета, миттєво зникла. Ця зміна мистецько-філософської парадигми стала яскравим маркером зміни фундаментальних цінностей. Сама дата написання «Смерті Гамлета» є символічною, оскільки перші масові репресії нескорених митців почнуться за рік, у 1933. М. Бажан передбачив це у своєму тексті: «*Вмирай, чорний Гамлете, / принце лякливості, / Щоб в боях народився чоловік*!» [2] Власне, митці старої культурної генерації вмирали або фізично у катівнях та тюрмах, або духовно, навертаючись на шлях пролетаріатського письменства. Разом із ними зменшувалась цікавість до філософських учень, інтелектуальних суперечок та обговорень, оскільки постала нова рольова модель – поет, що славить комуністичні доктрини.

Для Бажана «Смерть Гамлета» була глибоко автобіографічною спробою пояснити власний життєвий феномен: як людина його широких європейських поглядів та глибинного таланту змогла стати частиною радянської владної машини. Внутрішній психологічний конфлікт та роздвоєність, що супроводжували М. Бажана протягом його політичної кар'єри, стали невід'ємною частиною його існування. В. Базилевський, який значну частину свого творчого шляху провів в умовах радянської цензури, добре знайомий із текстами М. Бажана і його трактуванням образу Гамлета, обирає інший підхід до класичного сюжету. Наш сучасник долучається до осмислення і переосмислення постаті Гамлета і пристає на позицію величі данського принца.

Як було згадано раніше, у В. Базилевського є цикл «Гамлет», в основу якого закладено протиставлення вольової особистості слабкодухим гамлетам. Ліричним героєм циклу є сам шекспірівський персонаж. У віршах від першої особи подається «переказ» фабули класичної трагедії, що супроводжується глибинними філософськими питаннями про смерть та зраду. Проблеми, які порушує В. Базилевський у своєму творі, виходять далеко за межі оригіналу, стають потужним культурологічним тлом для створення драматизму. Знайомий сюжет набуває нових значень завдяки поверненню до знакових авторських образів: вертеп, Діоген, держава. В. Базилевський залишається вірним собі, звертаючись до культури античності навіть через маску Гамлета, який шукає «Людину», але визнає, що «*я розумію Діогена, / я теж, як він, людини не знайшов*» [3, с. 179]. Поет повертається до неоднозначності оригінального тексту, темних плям у сюжеті та поведінці самого принца і цього разу робить припущення, що його «*збагне хтось через сотні літ*» [3, с. 179], як того самого Діогена. Включення цих елементів до тексту створює синтез традиційного та нового прочитання долі Гамлета у творчому доробку В. Базилевського.

Ліричний герой В. Базилевського (його власний Гамлет) усвідомлює, що він лише персонаж, дійова особа в тексті Шекспіра, і промовляє такі рядки: «*Але затісно у непевній ролі, / що нав'язав мені її Шекспір*» [3, с. 170].

The journal is published under Creative Commons Attribution License v4.0 CC BY 4.0

Драматизм людської долі осмислюється автором по-новому, адже його принц чудово знає, що чекає на нього попереду, і в цьому виявляється найбільший трагізм: «*В мерзенний час в театрі божевільнім / волію роль безумного, аби / не збожеволіть справді, стати вільним / й не жебрати подачок у судьби*» [3, с. 170]. Приреченість та невідворотність шляху, витримка і готовність прийняти виклики долі – дотримання цих стоїчних принципів нелегко дається Гамлету В. Базилевського. Він вагається у виборі між *бути* та *не бути* й доходить невтішного висновку: «*Запитую: то бути, чи не бути? / Не бути! – із безмір'я долина*» [3, с. 172]. У цьому тексті емоційний стан Гамлета є постійним пограниччям між смиренністю та готовністю до боротьби, проте зовнішні обставини схиляють ліричного героя до думок про смерть як позбавлення від страждань: «*Із спротивом бранця, покірністю жертви / несу я крамольне подвійне знаття: / і жити нестерпно, і страшно померти, / не знаючи, що там, за гранню життя*» [3, с. 173]. Складний внутрішній світ та схильність до рефлексій роблять Гамлета об'єктом насмішок суспільства, адже він не вписується у канон типової поведінки. Ця інакшість одночасно і ускладнює життя ліричного героя, виключаючи його із соціуму, і дарує йому свободу залишатись собою у світі притворства: «*Віннетакий – це так вони про мене / перешептом, смішком своїм труським. / Що не такий, сам знаю достеменно, / це хрест обранців – бути не таким*» [3, с. 173].

Провівши аналіз різних поетичних текстів В. Базилевського, можемо дійти висновків, що образ Гамлета у творчості українського поета є динамічним: він переживає трансформацію від героя, залежного від автора, до самостійної особистості, готової дати відповідь на одвічне питання існування. Так, у поезії «Репнуть доли і крутосхили» [4, с. 220] данський принц вже має рішучість вступити в діалог із Шекспіром й завершити нарешті традиційне вагання між *бути чи не бути,* ще актуальне в циклі «Гамлет», впевненим *бути*. В. Базилевський змальовує апокаліптичну картину, що символізує переродження світу: очищення природи, повернення мерців, відновлення забутих мов: «*Нова земля позбудеться смути. / Небо – озонових дір...*» [4, с. 220]. Та попри тотальну зміну всіх елементів світобудови, Людина («*Гамлет місцевий*») нікуди не зникає, а навпаки, голосно заявляє про своє право бути частиною нового світу. Шекспір у даному художньому тексті – уособлення Творця, який дає свою згоду на людське буття. Таким чином В. Базилевський ніби завершує довгі пошуки Гамлетом свого місця, відкриваючи в ньому сильні сторони та готовність брати відповідальність за наслідки своїх дій.

Висновки. Отже, В. Базилевський звертається до постаті В. Шекспіра та його творчого доробку з метою 1) відобразити становище поетів у світі та на основі антитези висвітлити складні умови їхнього шляху в Україні; 2) створити образ сучасного Гамлета, який відповідав би філософській концепції митця у вузькому сенсі та людини у більш широкому розумінні; 3) встановити зв'язок між світовою класикою та українською літературою на основі інтертекстуальних взаємин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеєва В. Дороги й середохрестя. Львів: Видавництво Старого Лева. 2016. 352 с.
2. Бажан М. Смерть Гамлета.URL: https://ukrevcult.livejournal.com/114535.html
3. Базилевський В. Лук і Ліра. Київ : Фенікс. 2016. 255 с.
4. Базилевський В. Замінований рай. Київ : ВЦ «Просвіта». 2018. 368 с.
5. Базилевський В. Читання попелу. Київ : Фенікс. 2007. 384 с.
6. Еко У., Кар'єр Ж.-К. Не сподівайтеся позбутися книжок. Львів: Видавництво Старого Лева. 2015. URL: https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3007
7. Затонський Д. Вільям Шекспір. Твори в 6 томах. Том 1. Київ: Дніпро. 1984. 534 с.
8. Черняк Ю. Специфіка актуалізації ціннісної семантики «Гамлета» В.Шекспіра в українському шекспірівському дискурсі: автореф. дис…канд..філол.наук. Київ. 2011. 23 с.
9. Элиот Т. С. Гамлет и его проблемы. URL: https://kzref.org/tomas-sternz-eliot-naznachenie-poezii.html?page=13

REFERENCES

1. Aheieva, V. Roads and the crossroads. Lviv : The Old Lion Publishing House. 2016. 352 p.
2. Bazhan M. Death of Hamlet. URL: https://ukrevcult.livejournal.com/114535.html
3. Bazylevskyi V. Bow and Lyre. Kyiv: Phoenix. 2016. 255 p.
4. Bazylevskyi V. Mined paradise. Kyiv: Prosvita Publishing Center. 2018. 368 p.
5. Bazylevskyi V. Reading the ashes. Kyiv: Phoenix. 2007. 384 p.
6. Eko U., Carrière J.-C. This is Not the End of the Book. Lviv : The Old Lion Publishing House. 2015. URL: https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3007
7. Zatonskyi D. William Shakespeare. Works in 6 volumes. Volume 1. Kyiv: Dnipro. 1984. 534 p.
8. Cherniak Yu. The specifics of the actualization of the value semantics of Shakespeare's Hamlet in Ukrainian Shakespearean discourse: Thesis for Cand. Sc. (Comparative literature), 10.01.05. Kyiv. 2011. 23 p.
9. Eliot T. S. Hamlet and his Problems. URL: https://kzref.org/tomas-sternz-eliot-naznachenie-poezii.html?page=13

Shakespeare's intertext in the poetic work of Volodymyr Bazylevskyi

V. Sotnykova

The article analyzes Shakespeare's intertext in the poetic work of Volodymyr Bazylevskyi. The main features of the author's interpretation of Shakespeare`s image as a precedent figure, which plays a unique role in creating a poetic picture of the world of the Ukrainian poet, are determined. It is investigated that the main source of Shakespeare's intertext in the work of V. Bazylevskyi is the tragedy "Hamlet", the lyrical hero of which, the Prince of Denmark, is comprehended and reinterpreted in the texts of the modern author. The tradition of Ukrainian poets' appeal to the text of Shakespeare's tragedy is analyzed, the main features of Hamlet in the poem of modernist M. Bazhan and the transformation of this tradition from the late 60's to the present on the basis of V. Bazylevskyi's works are determined.

Keywords: *Volodymyr Bazylevskyi, William Shakespeare, intertextuality, Hamlet, transformation of the lyrical hero.*